УДК 801.3:801.316.1.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ НЕОЛОГІЇ

Колоїз Ж.В., к. філол. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

У статті йдеться про основні поняття неології, осмислюється суть термінів "неологізм", "оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "потенційне слово".

Оказіональність розглядається як початковий етап "життя" кожного неологізму: нові явища створюються не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Новоутворення, що не виходять за межу конкретної ситуації спілкування, функціонує як оказіональний неологізм. Новоутвореня, що долає межу конкретної ситуації спілкування і не виходить за межу пасивності, кваліфікується як узуальний неологізм.

Ключові слова: неологія, нове слово, неологізм, оказіоналізм, індивідуально-авторський неологізм, потенційне слово, узуальний, оказіональний.

Колоиз Ж.В. К ВОПРОСУ О ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЙ НЕОЛОГИИ / Криворожский государственный педагогический университет, Украина

В статье поднимается вопрос об основных понятиях неологии, осмысливается сущность терминов "неологизм", "окказионализм", "индивидуально-авторский неологизм", "потенциальное слово".

Окказиональность рассматривается как начальный этап "жизни" каждого неологизма: новые явления создаются не всеми носителями языка одновременно, а отдельным индивидом. Новообразование, которое не преодолевает границы определенной ситуации общения, функционирует как окказиональный неологизм. Новообразование, которое преодолевает границу определенной ситуации общения и не преодолевает границы пассивности, квалифицируется как узуальный неологизм.

Ключевые слова: неология, новое слово, неологизм, окказионализм, индивидуально-авторский неологизм, потенциальное слово, узуальный, окказиональный.

Kolojiz Zh. V. TO THE QUESTIONS OF DIFFERENTIATION OF NEOLOGY MAIN NOTIONS /Krivoy Rog State pedagogical university, Ukraine

The article deals with the main notions of neology, the essence of the terms "neologism", "occasionalism", "individual-author's neologism", "potential word" is thought over. Occasionality is regarded as the first stage of every neologism's "life": new occurrence is made not by all language-speakers at once, they are made by an individual. New words and phrases, which do not outstep the limits of any definite act of communication, function as occasional neologisms. New words and phrases, which outstep the limits of definite acts and don't exceed the bounds of passiveness, are qualified special neologisms.

Key words: neology, a new word, neologism, occasionalism, potential word, individual-author's neologism, special, occasional.

Мова являє собою складну динамічну систему, оскільки перебуває в постійному русі, безперервно розвивається та вдосконалюється.

Одним із факторів, що засвідчує динамічний характер мови, є поповнення її лексичного складу новими словами, які в науковій літературі кваліфікуються як неологізми.

Висока "неогенність" XX століття, "неологічний бум", активізація уваги з боку мовознавців до проблем нових явищ зумовили створення особливої галузі лінгвістики – неології [1].

Протягом останніх років створено спеціальні центри неології, зокрема англійської, німецької, французької, російської тощо, де фіксуються та досліджуються нові слова і їх значення, аналізуються причини їх появи, вивчаються моделі їх утворення, здійснюється їх лексикографічна розробка.

Щодо української неології як окремої мовознавчої галузі можна сказати хіба що таке: "неологія української мови, зокрема суспільно-політична лексика, вивчається здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій" [2].

Основне завдання неології, як свідчать сучасні неологічні дослідження, зводиться до "з'ясування типології нових слів у мові і мовленні" [3].

Однак систематизація неологічного матеріалу вимагає насамперед конкретизації, уточнення самого поняття "неологізм", що в переважній більшості випадків ототожнюється з новим словом.

"Поняття неологізму, згідно з внутрішньою формою і етимологією цього терміна, належить до одиниць лексики, слова. Закономірно воно охоплює і нове значення (лексико-сематичний варіант слова, семолексему), що також є лексичним новотвором; іноді його називають ***семантичним неологізмом*** (виділено нами – Ж.К.). Закономірним є й залучення до складу неологізмів нових нерозкладних сполучень слів (ідіом), оскільки, по-перше, в ідіомі слова модифіковані в своїх значеннях до нуля, і, по-друге, дво-, трикомпонентна одиниця виступає у функції слова, лексичної одиниці…" [4].

З огляду на те, що і семасіологія, і фразеологія на сучасному етапі розвитку являють собою окремі мовознавчі дисципліни, які мають свій предмет і об'єкт дослідження, а новоутворення засвідчуються також на словотворчому та граматичному рівнях, виникає слушне запитання: Що слід вкладати в поняття "неологізм" і на основі чого здійснювати систематизацію неологічного матеріалу?

У довідковій та науково-методичній літературі терміном "неологізм" позначається будь-яке "нове слово або вислів, що з'являються в мові" [5], "нове слово, яке не увійшло до загальновживаного словника" [6], "слово або мовний зворот, творені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття" [7], "слово чи мовний зворот, що недавно з'явився в мові для позначення нового або вже усталеного поняття, предмета" [8], "слово, що не є загальновживаним, але може ним стати, яке з'явилося в мові в певний період і не існувало раніше й яке сприймається як нове в свідомості носіїв мови"[9], "слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюються мовцями (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми)" [10].

Подібні тлумачення неологізму не викликають принципового заперечення, зокрема коли йдеться про лексичні неологізми. Разом із тим не можна не констатувати невизначеності, розпливчатості ознак, на яких базується виокремлення неологізмів, що, у свою чергу, відзначалося деякими дослідниками: "Виникає питання про те, що ж таке "нові" слова в мові: ті, що ще не з'явилися? – тоді чи "слова" це; ті, що вже "з'явилися", але не увійшли до активного вжитку? – тоді це ще не слова мови; ті, що вже увійшли в мову? – тоді чим ці "нові" слова в словотвірному плані відрізняються від "старих" ?" [11].

Спроба дати відповідь на ці та ряд інших питань сприяла появі цілого ряду термінів, що мали на межі диференціювати нові явища. Поряд із термінами "нове слово", "неологізм" починають функціонувати – "потенційне слово", "оказіональне слово", "оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "авторський неологізм", "стилістичний неологізм", "індивідуально-стилістичний неологізм", "неологізм контексту", "одноразовий неологізм", "літературний неологізм", "неологізм поета", "поетичний неологізм", "слово-експромт", "слово-метеор" тощо [12; 13].

Деякі з цих термінів, як і самі слова-метеори, не витримали випробування часом і залишилися лише в працях, де обґрунтовувалася саме їх доцільність.

Із цієї різноманітності неологічних термінів найбільш "живучими" виявилися "неологізм", "оказіональне слово, або оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "потенційне слово". Щодо співвідношення цих термінів, то, слід зауважити, мовознавцями висловлюються різні, часто суперечливі, погляди.

Так, скажімо, на думку О.Г. Ликова, оказіоналізми не можуть бути новими словами, а тому їх слід відмежовувати від неологізмів. "Нові слова мають лінійний характер на часовій осі, вони з'являються в певний період і згодом перестають бути новими, потрапивши до активної або застарілої лексики; оказіональні слова не мають здатності "старіти" (у зв'язку з синхронно-діахронною дифузністю), а тому позбавлені можливості бути "новими" словами, тим самим позбавлені можливості називатися неологізмами" [14].

Відмежувати поняття "нові слова" від поняття "оказіональні слова" намагалася також О.К. Чиркова. "Поняття "нові слова" лежить у зовсім іншій площині, ніж "узуальні-оказіональні слова" і неспіввідносні з цими останніми; воно виникає при діахронічному підході до лексики, що вивчається у вузьких часових межах" [15]. Дослідниця не заперечує той факт, що момент спільного між новими і оказіональними словами є, оскільки оказіональні слова зазвичай мають відтінок свіжості і новизни, що зближує їх із неологізмами, "новизна яких об'єктивна, але встановлюється по відношенню до певного часу, вибраному довільно" [15]. Однак, як нам здається, уже в подальшому твердженні з'являються деякі суперечності: "Неологізми – це слова мови, тобто узуальні нові слова, це регулярно відтворювані одиниці мовної системи, тоді як оказіональні слова – одиниці мовлення" [15]. Заперечуючи приналежність оказіоналізмів до неологізмів, О.К. Чиркова разом з тим пропонує таку класифікацію нових слів: а) нові літературні слова; б) нові позалітературні слова; в) нові оказіональні слова [15]. Тому, відповідно, спроба відмежувати оказіоналізми від нових слів виявилася невдалою.

Більшість мовознавців (зокрема й Е.І. Ханпіра, О.А. Земська, В.В. Лопатін) диференціюють нові слова на неологізми та оказіоналізми, протиставляючи їх як одиниці мови та мовлення. Неологізми кваліфікуються як такі, що є частиною мовної системи й можуть бути використані кожним мовцем у

типових ситуаціях; оказіоналізми – як слова, що виникають під час мовленнєвої комунікації і не виходять за межі конкретних ситуацій спілкування. Подібна класифікація знаходить багато прихильників і займає відповідне місце в довідковій, посібниковій, науковій та науково-методичній літературі.

Крім оказіоналізмів, до інноваційних мовленнєвих явищ дехто з лінгвістів намагається віднести також потенційні слова. "Слова потенційні і оказіональні є фактами мовлення, а не мови. Вони протиставляються неологізмам як фактам мови" [16].

Термін "потенційне слово" має неоднозначне тлумачення й до сьогодні залишається предметом дискусій. "За терміном "потенційне слово", очевидно, слід залишити те значення, яке запропонував Г.О. Винокур, що ввів цей термін у науковий обіг: "це слова, яких фактично немає, але які могли б бути, якби того захотіла історична випадковість" [17], "це слово, яке може бути утворене за мовною моделлю високої продуктивності, а також слово, що вже виникло на основі такої моделі, але ще не увійшло в мову" [18]; це слова, "які відрізняються від "звичайних" слів мови характером свого значення. Їх семантика позбавлена тієї фразеологічності, яку вважають диференційною особливістю слова як одиниці мови" [19].

З'ясовуючи суть поняття "потенційне слово", мовознавці впритул підійшли до питання про доцільність і необхідність цього терміна взагалі.

Виходячи з семантики, поєднання компонентів ***п о т е н ц і й н и й*** (від фр. potentiel – прихований, можливий) і ***с л о в о*** ("найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значеннєва одиниця мови, яка співвідноситься з пізнаним і вичленуваним окремо елементом дійсності <…> і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента …" [20]) позбавлене будь-якого логічного смислу. Будь-яке мовленнєве новоутворення не потенційне, а реальне слово, що позначає певне поняття, має свою матеріальну форму вираження і за яким закріплюється певна семантика. На штучності терміна "потенційне слово" наголошує О.А. Габинська: "Якщо слово не створене, тільки "може бути створеним", відповідно, слова не існує, існує лише можливість його утворення" [21].

А це, у свою чергу, засвідчує той факт, що немає потреби диференціювати потенційні слова з-поміж мовленнєвих новоутворень.

У сучасній неології спостерігаються також намагання протиставити оказіоналізм – індивідуально-авторському неологізму (незважаючи на те, що і перші, і другі розглядаються як одиниці мовлення) на тій підставі, що оказіональні, не-авторські "новоутворення продукуються в розмовному мовленні і їх творцем є народ", а індивідуально-авторські, або авторські – створюються з певною стилістичною метою [22].

Проте ми, як і О.А. Земська, не бачимо принципової різниці між оказіоналізмами авторськими (письменницькими) і оказіоналізмами, що не претендують на авторство – дитячими і розмовними, оскільки, по-перше, "саме в цих трьох сферах і створюються оказіоналізми" [23]; по-друге, будь-яке новоутворення пов'язується з окремим індивідом. "Будь-яка інновація вимагає ініціативи, що не може виникнути у всіх членів даного суспільства одночасно і бути повністю однаковою за своїм змістом, спрямованістю тощо" [24]. Крім того, як справедливо зауважує П.А. Серебренников, "усе нове в мові спочатку створює індивід, і це новоутворення в подальшому розповсюджується, приймається або відкидається іншими членами суспільства" [24].

Таке твердження, на думку О.А. Габинської, вносить новий поворот у співвідношення, зокрема протиставлення, понять "неологізм" – "оказіоналізм", з чим дослідниця категорично не погоджується.

Це була її своєрідна реакція на статтю О.Г. Ликова, де на питання "Чи можна оказіональне слово називати неологізмом?" учений дає негативну відповідь, оскільки, вважає, "новим може бути лише те, що з часом здатне "старіти" – втрачати новизну" [25].

На відміну від О.Г. Ликова, О.А. Габинська зауважує, що оказіоналізм можна назвати неологізмом, бо новий – не тільки "вперше створений або зроблений, той, що недавно виник, з'явився" (антонім – старий), але і "незнайомий, маловідомий" (антонім – відомий, знайомий). "Оказіоналізми – це нові слова (неологізми), тобто слова, невідомі загальній літературній мові, точніше – більшості її носіїв, для яких кожне таке сово сприймається як нове, незнайоме, незвичне, незалежно від того, з якою метою воно створено: чисто номінативною або експресивно-стилістичною, за якою моделлю: високо-або малопродуктивною, непродуктивною або один раз втілено в слові" [26]. А відтак знову логічно напрошується запитання і що таке неологізм?

Беззаперечним залишається той факт, що неологізм повинен стати основною одиницею молодої лінгвістичної галузі – неології.

Однак, як справедливо вважає Н.З. Котелова, термін "неологія" може розглянутися і як наука (loqos) про нове (neo). Тоді ним слід послуговуватися й для позначення різноманітних нових явищ у мові

(наприклад, нових форм слова, нових валентних можливостей) [27], нових словотворчих афіксів, нових фразем, нових синтаксем тощо.

У широкому розумінні неологізмом можна вважати все те нове, що характеризує зміни і розвиток мови. У залежності від мовного рівня неологізми доцільно було б диференціювати на лексичні, семантичні, фразеологічні, граматичні тощо.

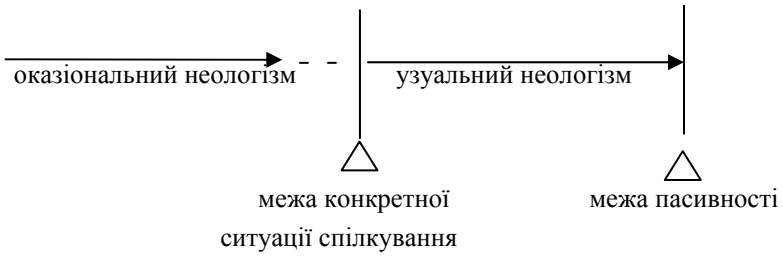
Дихотомія неологізм – оказіоналізм знімається, бо будь-яке нове явище, саме внаслідок своєї новизни, є в той же час і оказіональне, випадкове, незвичне. Очевидно, важко собі уявити, що будь-яке нове явище, зокрема й нове слово, створюється всім колективом одночасно. "Безумовно, що якщо б ми спробували встановити точний генезис якого-небудь загальновживаного неологізму, ми й тут переконалися б в його індивідуальному походженні" [28], "усі новоутворення (як факти мови) нашого часу індивідуальні, але їх авторство в свідомості носіїв мови втрачається через різні причини" [29].

Оказіональність можна розглядати як початковий етап "життя" кожного неологізму: усе нове при своєму "народженні" є випадковим, створюється не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Подальша доля випадкового, оказіонального неологізму залежить від суспільства, узусу, що приймає або не приймає це новоутворення, вводить або не вводить його до загального вжитку, використовуючи в типових ситуаціях.

Якщо новоутворення приймається узусом, виходить за межу конкретної ситуації спілкування і не виходить за межу пасивності, його слід кваліфікувати як узуальний неологізм. Узуальний неологізм, що долає межу пасивності, перестає бути неологізмом.

Якщо ж новоутворення не переходить до загального вжитку, не долає межі конкретної ситуації спілкування, воно залишається оказіональним неологізмом.

Схематично це можна зобразити таким чином:

Отже, неологізм як одиниця неології повинен зайняти належне йому місце в системі української неології. Систематизацію неологічного матеріалу можна здійснювати в залежності від мовних рівнів, а також на основі оказіональності/узуальності нових явищ.

Термін "оказіональний неологізм" є не лише можливим, а й виправданим, оскільки засвідчує випадковий, індивідуальний характер будь-якого новоутворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. О современной французкой неологии // Новые слова и словари новых слов. – Л.:Наука, 1978. – С.37.
2. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.377.
3. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.3
4. Котелова Н.З. Первий опыт лексикографического описания русских неологызмов // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С. 16.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – С.609.
6. Калашник В.С., Савченко Л.Г. Сучасна українська мова: лексика і фразеологія. Матеріали для практичних занять. – Х.: Каравела, 1999. – С.53.
7. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – С.151.
8. Пустовіт Л.О., Скопенко О.І., Сюта Г.М., Цимбалюк Т.В. Словник іншомовних слів. – К.: Довіра, 2000. – С.670.

9. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.8.

10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.377.

11. Сахарный Л.В. К многоаспектности словообразования как науки // Вопросы грамматики. – Пермь, 1972. – С.17.

12. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – С.64.

13. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.18.

14. Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово назвать неологизмом? // РЯШ. – 1972. – №2. – С.43.

15. Чиркова Е.К. О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка // Современная русская лексикология. – Л.: Наука, 1975. – С.93.

16. Земская Е.А. Оказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – С.20

17. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.17.

18. Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С.154.

19. Земская Е.А. Оказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – С.25.

20. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.565.

21. Габинская О.А. Типология причин словотворчества. – Воронеж: ВГУ, 1981. – С.35.

22. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.12.

23. Современный русский язык. Словообразование – М.: Наука, 1973. – С.229.

24. Серебренников П.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация (общие вопросы). – М., 1977. – С.153.

25. Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово назвать неологизмом? // РЯШ. – 1972. – №2. – С.42.

26. Габинская О.А. Типология причин словотворчества. – Воронеж: ВГУ, 1981. – С.29.

27. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С.17.

28. Курилович Е. Поэтический язык с лингвистической точки зрения // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С.422.

29. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М.: Высшая школа, 1976. – С.26.